

Ekološka problematika i SF filmovi

Mata Bošnjaković
Zavod za kulturu Hrvatske, Zagreb

Sažetak

Pregledom filmova tipičnih za SF žanr upozorava se na činjenicu da je svijest o ekologiji prisutna u SF filmovima od samih početaka filma, odnosno još od konca XIX. stoljeća.

Bez obzira da li je riječ o dokumentarnim ili igranim filmovima, možemo slobodno reći da je filmska umjetnost bila barem ukorak sa sviješću i znanošću u ekosustavima.

Razmatrajući motive i ikonografiju SF žanra autor analizira neke od paradigmatičkih filmova i upozorava na oblikovanje specifičnih podžanrova kao što su npr. filmovi katastrofe, filmovi o mutantima, filmovi susretanja, filmovi osvajanja i potrage, filmovi opasnosti od susreta itd.

SF filmovi često se temelje na nekom stvarnom događaju ili ekološkom problemu, no većinom je riječ o filmovima fikcije, koja se, nažalost, često ostvaruje. Stoga bi se kratica SF dala otčitati i kao society fiction.

Ključne riječi: ekologija, film, katastrofa, science fiction, society fiction, susreti, tehnika, utopija

UVOD

Za odnos filma i ekologije osobito su relevantna dva tematska sklopa, koja se, uglavnom, isprepliću ili barem dodiruju u nekoj točki. Riječ je o tehnologiji (tehnicima) i humanosti te njihovoj međuovisnosti. Filmski žanrovi su u dramaturškoj prezentaciji podjednako koristili i jedan i drugi pristup, najčešće ih povezujući, s tim da je u centru uvijek bio čovjek – bilo kao jedinka bilo kao dio društvene zajednice kojoj prijeti opasnost od uništenja ili bitne promjene civilizacijskog sustava. Osnovni elementi žanra u SF filmovima razvijaju se od filozofskog do fantastičnog. Nije riječ samo o svjetonazoru već i o shvaćanju težine pitanja. Naravno, veliku ulogu pri stvaranju fabule odigrali su literatura i SF magazini, koji se javljaju koncem XIX. i početkom XX. stoljeća. Osim poznatih i priznatih imena, već legendarnih u povijesti i mitologiji SF žanra, u to se vrijeme javlja i niz danas već zaboravljenih, ali i tada anonimnih autora koji se oslanjaju na različite projekcije ili proročanstva o sudbini Zemlje. Najčešće je riječ o kritičkom pogledu i izgradnji pozitivne utopije, bilo na Zemlji ili u nekom drugom sustavu.

Dakako, uvijek je na prvom mjestu kriterij filma, ali se sve može svesti na jednu liniju izravnog »eha« na društvo. Iako danas broj gledatelja u kinodvoranama opada, SF žanr svakako još uvijek, bar temtski, ima svoje poklonike. Posjetitelje kinodvorana nadomješta gledateljstvo televizije (koja emitira starije filmove, vlastitu produkciju te osobito televizijske serije snimljene filmskom tehnikom koje često imaju nekoliko cjelina unutar ciklusa) te, osobito, videorecorderi, koji omogućuju pobornicima SF žanra da neki film gledaju do mile volje. Prema istraživanju kulturnih potreba provedenom 1990/91. godine u Hrvatskoj, SF žanr ne spada među vodeće, ali je vrlo popularan u videotekama i kinodvoranama, kamo se odlazi gledati mega-spektakle, uz uvjete koji omogućuju poseban doživljaj.

Kad smo spomenuli medijsku moć filma i njegov utjecaj na stavove gledatelja o određenom problemu, mislili smo upravo na ekološke probleme koji su eksplicitno ili posredno prikazani određenim naslovom i načinom prezentacije. Sjetimo se, na primjer, emitiranja radiodrame Orsona Wellesa u kojoj se putem dokumentarne radiodrame o susretima prve vrste s izvanzemaljskim bićima odlično otčitava strah čovječanstva od invazije. Naime, čovjek se uvijek pita kako će izgledati takvi susreti. Iz te zabrinutosti proizlazi i niz spekulacija – od poznatih mogućnosti do nečega neizvjesnog. Suvremeno čovječanstvo »kroji« sliku o nepoznatim dijelovima svemira uglavnom prema svojoj mjeri. Zamišlja se utopija, neki nedostižni raj na dalekoj planeti, ali takvoj čije je ustrojstvo identično zemaljskom, samo što nema zagađenja, nema potrebe da se okoliš kultivira jer je tamo (u mašti) sve već uređeno i na raspolaganju. U takvoj utopiji nebo je plavo, livade zelene, a vode bistre – kao u rustikalnoj bajci. Najčešće se u filmovima prezentira ili odražava upravo takvo razmišljanje, po kojem se čak i akcioni filmovi podređuju određenoj shemi u kojoj ključnu ulogu imaju elementi nužni za život ljudskog bića. Bilo da se radnja filma odvija kroz akciju ili kroz sukobe, uvijek je to borba za kisik, vodu, energiju i sve ostalo nužno za opstanak. Nije rijetka eksplicitno pokazana ideja vodilja o istrošenosti Zemlje, o nedostatku energije, uništavanju biosfere ili zaštitnog omotača Zemlje.

Kroz ove teme nerijetko se razvija eksplicitna slika društva, pa i kritika socijalnog ustrojstva s gotovo ideološkim nabojem jer se manjina stavlja iznad većine koju izrabljuje te se na taj način stvara sloj privilegiranih i onih koji im služe. Stvaraju se posebne zone za povlaštene, štiti ih moćna policija ili sloj (kasta) vojnika i ratnika. Masa živi uglavnom na rubu egzistencije, u zagađenim getima, s minimalnom količinom vode, s umjetnom hranom, a sve to vodi svođenju individue na njezine instinkte – čovjek nastoji održati goli život po svaku cijenu. Cilj podređenih jest prijelaz u sloj povlaštenih, koji imaju sve što pozele. Ta ih nada održava na životu. Naravno, tu je i lik pravednog, neustrašivog junaka, koji iznalazi rješenje za slobodu čovjeka.

Kroz sve to iskazuje se želja za ostvarivanjem nemogućeg, ali i ograničenje predznanjem. Stoga su u sofisticiranijim filmovima likovi znanstvenika vrlo važni. Oni posjeduju znanje, ključ tajni. Zanimljivo je da se razlike između humanističkih i tehničkih znanosti teško razaznaju. Ugroženo čovječanstvo traži renesansnog znanstvenika, koji treba pronaći rješenje koje će spasiti planetu i omogućiti (gotovo rousseauovski) povratak netaknutoj prirodi, koja će moći služiti čovjeku. Otuda proizlazi i lik suludog učenjaka koji svoje znanje stavlja u službu zla. Uništavanje okoliša za takve je likove nezanimljivo. Oni žele vladati po bilo koju cijenu. Pandan su oni koji znaju riješiti tajnu i smišljaju protuotrov, odnosno famoznu formulu za očišćenje okoliša.

Prve naznake fantastičnog i osvajanja novih prostora prikazane su u filmu Georgesa Meliesa »Put na Mjesec« (1902), koji se pojavio samo nekoliko mjeseci nakon što je film predstavljen kao izum. U tom kratkom filmu Melies promatra Mjesec lirski, kao onu romantičnu Lunu koja zna sve tajne zaljubljenih, ali se već može nazrijeti tajna želja za arkadijom. Naime, ne smijemo previdjeti činjenicu da se film pojavio u naponu industrijskog društva, tako da je i odražavao eskapističke ideje. To je vrijeme velikih gradova u kojima se osjeća zagušenje dimom, maglom i smogom, a većina ljudi živi u radničkim getima. Ekološka svijest još ne postoji, nema ideje o granicama rasta i potrošivosti planeta.

PRVE NAZNAKE SVIJESTI O EKOLOGIJI

Ma koliko ovaj kratki Meliesov film izgledao benignim, ipak se iz te kolijevke razvio SF žanr. Filmovi koje ćemo ovdje prikazati s obzirom na tematiku ekologije utemeljuju fikciju kao realnu kategoriju jer je na njoj zasnovan izvod najšireg pojma ekoloških problema.

Tehnološki napredak, pogotovo razvitak industrije koja troši elemente važne za opstanak ljudskog biokemijskog sustava, ima dvojni karakter. S jedne, strane napredak i razvitak tehnologije omogućuju čovjeku da se oslobodi fizičkog rada ili da ga bar olakša. No, dolazi i do nekontroliranog rasta u svrhu ostvarenja što veće dobiti. Uz veliku proizvodnju dolazi i do stvaranja velikih količina otpada koji je teško reciklirati ili ga na neki drugi način razgraditi. S druge strane, čovjek postaje dio stroja, on je taj koji – unatoč činjenici da se fizički ne napreže – gubi svoja humana obilježja. Najpoznatiji film koji to problematizira jest film »Moderna vremena« (1936) Ch. Caplina, u kojem se eksplicitno – istina, kroz strogo kontrolirane gegove – pokazuje kako stroj djeluje na ljudsku psihu i kako deformira čovjekovo prirodno ponašanje. Ritam stroja postaje (nameće se) kontrolor ljudskih motoričkih radnji. Čak kad i nije na poslu, Charlie oponaša ritam stroja. Njegovo onečovječenje je potpuno.

Najuvjerljiviji u prikazu nehumane sredine i odjeljivanja čovjeka od prirode jest kult-film »Metropolis« (1926) Fritza Langa. Ovo je djelo postalo, u izvjesnom smislu, uzor za stvaranje obrasca kasnije dramaturgije SF filmova. Podsjetimo se: Lang prikazuje umjetni, fiktivni grad, no kroz sudbinu čovjeka postavlja se pitanje stvaranja deprivirane socijalne grupe. Većina je prisiljena raditi, i tako postaje živi stroj. Manjina se, pak, razvija u surove vlastodršce, koji imaju sve privilegije. Neke interpretacije Langova djela ukazuju i na vizionarsku sliku budućeg društva u kojemu ponestaje energije. Tada se ona proizvodi ljudskim radom. U svim »donjim« (proizvodnim) etažama ljudi žive na rubu egzistencije, bez dovoljno kisika, vode, uz isparavanje nezdravih plinova. Tajna vrata otvaraju se samo moćnicima. Posebno je završetak finale filma, u kojem Lang upućuje na rješenje koje dolazi kroz djecu, još neimpregniranu zlom, čistu kao što je nekad bila priroda. Osim oštre kritike društvenog sistema, Lang nas navodi i na razmišljanje o ograničenosti prirodnih resursa. Stravična piramida metropolisa ukazuje na mogućnost života ispod staklenog zvona, na oaze koje su sačuvane i uz najveće izrabljivanje čovjeka. Kroz ovaj film već su naznačene mogućnosti žanra (socijalno-psihološki, politički ili socijalni aspekti), a izvori su različiti: od literarnih predložaka do izvornih znanstvenih radova na kojima se mogu bazirati priče.

Strah i fasciniranost čudima tehnike kasnije su djelovali na scenariste da smišljaju različite priče ovoga žanra. Tako je već 1905. godine Walter Booth snimio jedan od najranijih filmova s temom »putovanja u nepoznato«. U filmu »Motorist« on prikazuje pretvaranje jednog automobila u svojevrsan svemirski brod. Zapravo, riječ je o neobičnoj satiri na račun magazina i stripova koji su se bavili upravo fantastičnim temama. Automobil-svemirski brod stiže do prstena Saturna, dodiruje Sunce i doživljava slične peripetije, a osnovna je ideja autora, zapravo, da uputi na opasnost u koju Zemlja ide, ali i na oprez prema onom što čeka čovjeka »tamo gore«. Sličnu satiru snimio je 1923. glasoviti Rene Claire u filmu »Pariz spava«. U njemu se iz perspektive Eiffelova tornja Pariz vidi kao zapušteni i zagađeni grad u kojem je vrijeme stalo. Ako Eiffelov toranj shvatimo i kao simbol razvoja industrije, onda je jasno kamo je uperen satirički trn. Služeći se satinom, Claire ukazuje na to da se ne primjećuje kamo vodi prenapla industrijalizacija.

Dakako, najveća tvornica snova – Hollywood – nije zaostajala, kako u vrijeme nijemog filma, tako i kasnije, za produkcijom SF filmova koji upozoravaju i na zatrašujuće brz proces uništavanja. No, pravi procvat ovaj žanr doživljava između tridesetih i pedesetih godina XX. stoljeća. Budući da je to i vrijeme značajnog procvata znanosti, posebno prirodnih, ali i humanističkih, jasno je da se u tom razdoblju javljaju i filmovi koji opominju na opasnosti brzog iscrpljenja Zemlje. Stvaraju se najfantastičnije scene, dekor i arhitektura upućuju na strah čovjeka da će postati tek puki kotačić u (naglo ubrzanoj) socijalnoj evoluciji. Oni koji gledaju artistički na svijet počeli su naslućivati posljedice izgaranja plina, ugljena pa i radioaktivnih energenata. Vizija Zemlje zatrpane industrijskim otpadom postaje prisutna i u serijski proizvođenim filmovima B ili C kategorije.

Jedan od najranijih filmova koji se izravno obraća ekološkim zamkama brzoga rasta jest socijalna i tehnološka alegorija Gordana Douglasa »Them« (1954). Izravno se govori o utjecaju radioaktivnih tvari na žive organizme. Poslije jedne takve katastrofe dolazi do pojave golemih mrava koji ugrožavaju čovjekov okoliš. Oni su nezasitni i imaju ubilački nagon. Uništavaju sve jestivo i zato moraju nestati sa Zemlje. Ovaj film je najeksplicitnije pokazao opasnost od odlaganja radioaktivnih sredstava (otpadaka) i njihovog djelovanja na socijalnu sredinu i na izvore hrane.

GLAVNI MOTIVI SF FILMOVA

Među motivima i ikonografijom SF filmova ovdje ćemo izdvojiti samo one najvažnije za problematiku ekologije, koji se izravno tiču odnosa čovjeka i prirode. Budući da bi filmografija o ovoj temi mogla biti podugačka, ograničit ćemo se na poznatije primjere te na one filmove koji mogu biti obrazac za daljnju filmsku produkciju. Velike produkcije često izazivaju čitav lanac filmova koji nastaju pod utjecajem mega-projekata. Ponegdje se javljaju i filmovi koji – ne bi li donijeli brzi dobitak – kalkuliraju s interesom za određenu tematiku. Postoji, naravno, i politička konotacija, ili čak i politički profit. Kad su se npr. sredinom sedamdesetih godina formirale političke grupe, a kasnije i stranke pokreta zelenih, one su nedvojbeno utjecale na stvaranje filmova upozorenja na opasnost uništavanja zemaljske zalihe životnih dobara. Uz to, dakako, ide i marketing, pa se nizom vrlo spretnih dramaturških intervencija zapravo reklamira ono što se želi. Tako se npr. stvaraju likovi koji su vegetarijanci, oni koji ne jedu meso životinja koje su uzgajane korištenjem kemijskih sredstava, ili oni koji voće i povrće jedu samo ako nije tretirano pesticidima i sl. Publika i nehotice preuzima takav svjetonazor jer su nosioci takvih sklonosti simpatični i dobri likovi u filmu.

Uz filmove koji se bave tematikom uništenja Zemlje javljaju se i velike produkcije – tzv. »space opere« – u kojima se govori o nedostižnim i nesagledivim svemirskim potencijalima. To su filmovi putovanja (analogni romantičarskim tzv. »road movie« filmovima) u kojima se traži kontakt s drugim civilizacijama, bilo da je riječ o istraživanju svemira u potrazi za još nepoznatim izvorima energije ili o traženju pogodnih planeta za eventualno evakuiranje ljudi ako Zemlja bude razorena i na njoj ne bude moguće reproducirati život.

Filmovi katastrofe su omiljena tema mnogih autora jer pružaju mogućnost razvijanja teme na nekoliko razina. Razmatra se npr. stanje na Zemlji u slučaju nekontrolirane atomske eksplozije ili velikih elementarnih nepogoda izazvanih čovjekovim nepoštivanjem prirode, narušavanje sklada prirodnih zakona koje uzrokuje promjenu klime, nestajanje nekih endemičnih vrsta životinja, promjene strukture plinova i metala nužnih za ljudski organizam itd. Ovdje možemo nazrijeti teleološke intencije,

ali i snažnu pedagošku dimenziju. Gotovo da bi se moglo reći da ovi filmovi nude i proročansku ikonografiju koja opominje čovjeka da će jednom doći vrijeme nestanka livada i pošnjaka, rijeka i jezera, šuma — nastat će pustinja.

Filmovi o mutantima bave se raznim deformacijama koje su izazvane vanjskim agensom ili onim koji je čovjek sam stvorio. U bliskoj su vezi s filmovima katastrofe. Mutanti se prikazuju kao pozitivna ili negativna bića, a kriterij njihova karaktera je čovjek. To se vidi i po tome što su razni likovi često antropomorfni i što je čovjek taj koji je izazivanjem određene anomalije unio nered u prirodu. Mutanti se pojavljuju u nesrazmjeru u odnosu na čovjeka: ili se bitno povećavaju ili se osjetno smanjuju, ali uvijek su u ljudskom okruženju i mogu ugroziti čovjekov opstanak.

Filmovi susretanja su zaseban žanr, a bave se uglavnom prvim susretima ljudske i neke druge civilizacije iz svemira. Glavni motivi su bliski susreti prve i treće vrste. Ovo je kriterij po kojem se rade sve druge varijacije. Osim kvalitete upozorenja i opomene (ne dirati u svemirski poredak!) oni su najčešće didaktično usmjereni. Naime, nude pouku o nužnosti održavanja ravnoteže u svemiru jer svaka pomaknuta točka može dovesti do katastrofe, a to se prikazuje na primjeru gostiju iz svemira koji često traže novu planetu jer je njihova već razorena ili više nije pogodna za život. Tada se čovjek mora braniti ako su bića s drugih planeta agresivna, ili učiti od njih ako su naprednija od čovjeka. S druge strane otvorena je i mogućnost traženja načina komunikacije s drugim civilizacijama da bi se stvorila još naprednija civilizacija ili da bi se nešto naučilo.

Filmovi osvajanja i potrage tematiziraju se kao vječita želja za upoznavanjem novoga i traženjem rješenja (spasa) za Zemlju, koja je blizu uništenja. Posebno je naglašen element potrage za novim izvorima energije ili traženja zamjene za Zemlju, koja je zbog nekog vanjskog elementa izvrnuta opasnosti, a moguća je i tema demografskog buma. Naime, ako je planet prenapučen, nužno je tražiti nove prostore za ljudski život i stvarati preduvjete za širenje ljudske kulture u druge (alternativne) prostore. Zanimljivo je da se u tom krugu filmova sadržaj najčešće svodi na geocentričnost, unatoč tome što se traži neka alternativa životu na Zemlji. Mjera za adekvatnu sredinu čovjekova opstanka je Zemlja. Novi svijet mora, u biti, zadovoljiti ono što je već poznato. Tako se fikcija nužno bazira na poznatim problemima i strahovima od uništenja Zemlje. Unatoč fantastičnom, odmak od poznatog je vrlo malen. To je prikazano motivom čežnje za povratkom na Zemlju onih koji su, možda, i rođeni na nekoj drugoj planeti. To nedvojbeno pokazuje ljudski strah od nepoznatih (ili čak i već upoznatih) agensa koji mogu uništiti Zemlju.

Filmovi opasnosti od susreta bave se ukazivanjem na mogućnost katastrofe u susretu s predmetima koji potiču iz neke druge svemirske civilizacije. Tako neki predmet (uzorak) donešen iz svemira na Zemlju može biti agens (bar potencijalno) uništenja okoliša. Naime, predmet s druge planete može se u zemaljskim uvjetima ponašati drukčije nego na svom matičnom planetu. U potrazi za spasonosnim elementima znanstvenici mogu previdjeti moguće reakcije stranog tijela. Na primjer, neki element (kemijski sustav) može biti vrlo sličan poznatom, zemaljskom, ali je moguće i da ima neki pomak u poznatoj ljestvici kemijskih elemenata. Često se koristi tema pronalaska odlagališta otpada, bilo da je riječ o tome da Zemlja služi kao deponija nekoj drugoj civilizaciji ili o tome da Zemljani traže odlagalište za otpad negdje u svemiru. Time se nalažava stvarna (dvostruka) opasnost od gomilanja otpada štetnog za okoliš.

Naravno, postoji niz podžanrova, a i teme se najčešće isprepliću, tako da je o nekom filmu teško govoriti jednoznačno. Problem je i u tome što sam SF žanr nije »čist«, nego

rabi elemente drugih žanrova (akcionog, melodrame, westerna, viteškog itd.). Osnovna nit je, ipak, sadržana u tematskim krugovima koje smo ukratko opisali kao tipične. O dramaturško-scenarističkom umijeću ovisi kako će se ideja razviti.

NEKOLIKO ODABRANIH PRIMJERA FILMOVA

Da bi se jasnije vidio odnos SF filmova prema ekološkoj problematici, prikazat ćemo nekoliko poznatijih filmova koji su tipični za SF žanr, a koji su poznati i našoj publici. Zanimljivo je da se zanimanje za obradu pojedinih tema često poklapa sa stvarnim problemima koji su aktualni u društvu, a bitni su za normalan i zdrav život na Zemlji. Konkretno, kad se počne govoriti o problemu nuklearnih elektrana, onda se pojavi serija filmova na tu temu (tipičan film je »Kineski sindrom«, 1979). Kad dođe do neke ekološke katastrofe, javljaju se filmovi koji se bave time (filmovi o mutantima su se, npr., pojavili nakon katastrofa izazvanih radioaktivnim otpadom, atomskim pokusima ili tajnim vojnim manevrima opasnim po okoliš). Dakako, javljaju se i filmovi koji, manipulirajući dramaturgijom filma (i kroz neke podžanrove), apologetski tumače neke pojave važne za ekologiju.

Posebno mjesto u filmografiji filmova SF žanra s temom ekologije ima film »Soylent Green« (1973) – kod nas poznat kao »Zeleno sunce« – redatelja Richarda Fleischera, nastao po romanu Harry Harissona »Make Room, Make Room«. Ovaj film na izuzetno upečatljiv način govori o budućnosti Zemlje nakon velike katastrofe i nagomilanog otpada. Ljudi žive na rubu egzistencije. Hrana, voda, biljke, sve je zagađeno. Stvorena je para-civilizacija u kojoj masa predodređena za rad živi u prenapućenim megalopolisima, dok tanki sloj vlastodržaca stvara svoje oaze čistog zraka i zelenila. Oni su zatvoreni u stakleno zvono i izrabljuju masu, kojoj je pristup u još nezagađeni dio zabranjen. Naravno, pojavljuje se simpatičan radoznali junak, koji postupno otkriva znanje u devastiranim bibliotekama, saznaje o tajnim kartotekama i naslućuje da se nešto krije u proizvodnji svakodnevnih hrane koju dobiva masa. Njegov prijatelj, stari učenjak, pokazuje mu put, ali ne izdrži u opakom svijetu i dobrovoljno se podvrgava eutanaziji. Naime, oni koji izvršavaju kontrolirani suicid imaju pravo na posljednju želju i umiru u prostorijama uz čarobnu glazbu i trodiemenzionalne projekcije svijeta koji im je zabranjen i oduzet – pitoreskne fantazije. No, najcrnja misao se polako dešifrira kad glavni junak spoznaje da se hrana namijenjena potčinjenima pravi od ljudskog mesa. Ova metafora kanibalizma upozorava na stravičnu budućnost – ako čovjek uništi sve izvore hrane, morat će pojesti sebe sama. Ova zastrašujuća morbidnost krajnje nehumanog društva strašna je vizija budućnosti ljudskog roda ako ne bude kontrolirao granice rasta jedinog poznatog svijeta u kojemu može preživjeti.

Problemom opasnosti od »trećih bića« bavi se niz filmova koji ukazuju na stravičnu sliku susreta s bićima iz nepoznatih svjetova ili s mutanatima stvorenim na Zemlji. Ovi filmovi graniče s hororom, ali se temelje na neizvjesnosti koja očekuje čovjeka kad se otisne u nepoznato. Takvi su filmovi »Dark star« (1976) J. Carpentera ili »Alien« (1979) R. Scotta, a predhodnica im je film Freda Mc Leada »Tajanstveni planet« (1956). Stranac (alien) koristi čovjeka kao hranu, neman je u potrazi za održanjem vrste i može preživjeti samo ako koristi ljudski organizam. Tuđe biće je često intelektualno nadmoćno pa mu čovjek služi tek kao organizam za njegov superrazvijeni mentalni svijet. U »Alienu« to se monstrozno biće hrani živim ljudima, naseljava svoje sjeme u njih i tako rađa nove oblike vlastitog zlog bića uništavajući čovjeka. Takva bića mogu živjeti i u uvjetima neshvatljivim čovjeku, bez kisika, vode i elektrolita nužnih ljudskom organizmu. Potrebna im je samo podloga za razmnožavanje, a to je upravo ljudski

organizam. Osnovna ideja filma je, ipak, u tome da se čovjek prikaže kao biće koje je inferiorno neograničenim metamorfozama prirode. Ta strana bića podređuju svijet sebi jer mogu opstati u uvjetima neprestane mijene Zemlje, koju čovjek samo ubrzava i tako si onemogućuje život na Zemlji. Zanimljiv je i film »Invazija trećih bića« (1978), u kojemu nema nikakvih strašnih čudovišta ili nemani koje uništavaju sve oko sebe. U ovom se filmu govori o biološkoj invaziji koja mijenja čovjeka u poslušni stroj, ali mu ostavlja ljudsko obličje. Aluzija jasno vodi prema zaključku da čovjek biološki samoga sebe retardira uništavajući i nekontrolirano koristeći okolinu. Metafora o cvijeću oprašenom agensom iz svemira upućuje na to da čovjek, mijenjajući biotop, polako mijenja i sebe. Zadržava, istina, ljudsko obličje (tjelesno) ali postaje čovjek–biljka, koja gubi bilo koji znak humanog. Zapravo, čovjek samo vegetira jer je uništivši okoliš uništio i svoju bit. Narušavajući prirodni sklad nekontroliranom intervencijom, čovjek izaziva retrogradnu evoluciju. Ona ga vodi obrnutim smjerom – od Homo sapiensa prema hodajućim biljkama koje vegetiraju u novostvorenim uvjetima.

Gledajući ovako crno na nadolazeće nevolje čovječanstva na Zemlji poremećenog sklada, filmski stvaratelji najozbiljnije upozoravaju kako je čovjek malen ispod zvijezda. Kotač povijesti koji se neprestano okreće, a ovisan je o čovjeku, koji mu inicira okretanje, može čovjeka odvesti u idiličan svijet, ali i vratiti u mrak počela, kako to lirski naznačuje Stanley Kubrick u svojoj »Odiseji 2001« (1968).

Moglo bi se navesti još dosta primjera, ali i ovih nekoliko je dovoljno da se uoči kako se SF filmovi ozbiljno prihvaćaju ekološke tematike. Jer baš je medij filma izrazito pogodan da slikom i zanimljivom pričom skrene pažnju na vitalne probleme čovjekova opstanka na Zemlji, bez obzira na moguća nova otkrića ili upućenost još nepoznatim svjetovima.

ZAKLJUČAK

Suvremeno ljudsko društvo sve brže shvaća važnost problema vezanih uz zagađenje i uništavanje okoliša. To više nije samo tema teorijskog razmatranja nego i stvarnost svakodnevice. U filmu se ova tema pojavljuje već od samih njegovih početaka, dakle nešto manje od jednog stoljeća. Stvoreno je niz fascinantnih filmova o nestanku civilizacija ili onih životnih oblika koje vezujemo uz čovjeka i njegov opstanak na Zemlji. Bilo da je riječ o dokumentarnim ili igranim filmovima, možemo slobodno reći da je filmska umjetnost bila ispred, ili barem ukorak sa sviješću i znanošću o ekosustavima. Često su to bile samo utopijske zamisli ispričane filmskim jezikom, ali svima je zajednički nazivnik opomena pred katastrofu. Bez obzira koji je dramaturški oblik uporabljen, moglo bi se pojednostavljeno reći da se radi o filmovima s porukom (ili poukom), koja je negdje jasno čitljiva, a u složenim dramaturškim formama tek naznačena. Većinom je riječ o filmovima fikcije, koja se, na žalost ljudskog roda, često ostvaruje. Stoga bi se kratica SF dala otčitati i kao *society fiction*. Time dolazimo do problema socijalne ekologije.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS AND SF FILMS

Mata Bošnjaković

Institute for culture of Croatia, Zagreb

Summary

The survey of films typical for SF genre films has warned us to the fact that the conscience of ecology is present in SF films since the very beginnings, i.e. since the fall of 19th century.

Whether speaking of documentaries or feature films we may state that the film art has kept the pace with our conscience and knowledge of eco-systems.

Having discussed the motifs and iconography of SF genre the author analyses several paradigmatic films and points to the formation of specific sub-genres films as e.g.: films on catastrophes, films on mutants, films on encounters, films on invasions and searches, films on danger of encounters etc.

The SF films very often base the story on a real event or ecological problem, though they are still mainly preoccupied with the fiction — they are still fiction films; but the fiction, unfortunately for mankind often comes true. Thus we may safely say that the abbreviation SF stands for society fiction.

Key words: *catastrophe, ecology, encounters, film, science fiction, society fiction, technique, utopia*

ÖKOLOGISCHE PROBLEMATIK UND SCIENCE-FICTION-FILME

Mata Bošnjaković

Institut für Kultur Kroatiens, Zagreb

Zusammenfassung

Nach einer Analyse der Science-fiction-typischen Filme wird darauf aufmerksam gemacht, dass das ökologische Bewusstsein in SF-Filmen vom Beginn der Filmkunst an anwesend ist, bzw. vom Ende des 19. Jhdts.

Egal ob dokumentare oder Spielfilme, können wir behaupten, dass die Filmkunst zumindest mit dem Bewusstsein und der Wissenschaft über Ökosysteme Schritt gehalten hat.

Indem er die Ikonographie des SF-Genres in Betracht zieht, analysiert der Autor einige der paradigmatischen Filme und weist auf die Gestaltung der typischen Subgenres hin — wie z.B. Katastrophen-, Mutanten-, Begegnungs-, Eroberungs- und Verfolgungsfilme, Filme über Begegnungsgefahr, usw.

SF-Filme basieren oft auf einem wahren Geschehen oder ökologischen oblem, dennoch ist in den meisten Fällen über Filme der Fiktion die Rede, die sich leider oft verwirklicht. Deshalb liesse sich die Abkürzung "SF" auch als "society fiction" interpretieren.

Grundausrücke: *Film, Katastrophe, Ökologie, Science-fiction, Technik, Utopie*